

Key words: modern Ukrainian historiography, the historiography of diaspora, soviet historiography, Ukrainian national-liberation movement, Ukrainian Military Organization, Organization of Ukrainian Nationalists, stage of historiography, nationalists movement.

УДК930.1:94(477)“1953-1964”

ББК 63.3 (4 Укр)625

М.З. Мальована

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ УРСР 1953–1964 рр. У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Стаття містить короткий огляд сучасної вітчизняної історіографії, присвяченої вивченню історії суспільно-політичних процесів в УРСР у 1953–1964 рр. Указано особливості розгляду даної тематики в українській історичній науці після здобуття незалежності нашою державою, а також проаналізовано здобутки провідних вітчизняних дослідників у вивченні політичних, соціально-економічних і культурних процесів у республіці в 1953–1964 рр.

Ключові слова: історична наука, сучасна вітчизняна історіографія, суспільно-політичні процеси, десталінізація, хрущовська “відлига”, реабілітація, дисидентський рух.

Сучасна вітчизняна історична наука серед питань державотворення перевагу надає вивченню доби українських національних революцій середини XVII – початку ХХ ст., ігноруючи при цьому період, коли Україна входила до складу СРСР. Саме тому якісно нового значення набуває постановка проблеми вивчення історії України радянської доби в цілому й часу хрущовської “відлиги” зокрема.

Об’єкт дослідження даної статті становить українська (в тому числі й діаспорна) література, присвячена висвітленню ходу розвитку історичних процесів в Україні в 1953–1964 рр. (у соціально-економічному, суспільно-політичному та культурному аспектах проблеми). Метою дослідження є аналіз документів та історичної літератури, що висвітлює розвиток соціальних і державних інститутів УРСР другої половини 50-х першої половини 60-х років ХХ століття. Це визначає такі завдання: 1) дослідити наявні роботи з історії України періоду хрущовської “відлиги”; 2) з’ясувати особливості висвітлення цієї доби в історичній літературі різного наукового спрямування. Джерельною основою при цьому є документи, мемуари, статті, узагальнюючі праці з історії України.

Загалом, учені донині не здійснили комплексного критичного дослідження історіографії суспільних процесів в УРСР у 1953–1964 роках. Це викликано низкою причин, різних для кожного періоду. Радянська історична наука мала схильність до апологетики й коментаторства. Лише в часи горбачовської “перебудови” з’явилися можливості для розробки тем і проблем, вивчення яких було неможливим раніше. Проте й тоді історики стикалися з рядом проблем, основні з яких виділив В.Мороз, учасник дисидентського руху 1960-х рр. [18; 19].

По-перше, через відсутність критеріїв відбору несформованою залишалася джерельна база, оскільки “вагоме і маловагоме часто видаються однаковими на зріст”. По-друге, у зарубіжних країнах проблема хрущовської “відлиги” сприймалася виключно як тема боротьби за громадянські права. Навіть у 1980-ті рр. фрази типу “борець за національні права України” або “український політичний в’язень” автоматично перекладалися західним інтелектуалом як “Human Rights activist” [18, с.83].

Якісно новий етап у розвитку історичних досліджень розпочався зі здобуттям 24 серпня 1991 р. нашою країною незалежності. Що ж стосується останніх років, то вони проходять під знаком оформлення сучасної парадигми української історії в цілому й подій 1953–1964 рр. зокрема.

Безпосереднім джерелом, що подає інформацію стосовно досліджуваної нами теми, є документи, опубліковані в різноманітних збірниках, наприклад, у такому, як

“Україна в ХХ столітті (1900–2000)” [1]. Зокрема, там уміщений Указ Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 р. про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР, “враховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські і культурні зв’язки...” [1, с.156].

Про умови утримання в’язнів у радянських концтаборах можна дізнатися з уривків із відкритого листа останніх до відділу прав людини Організації Об’єднаних Націй, датованого 30 вересня 1955 р., де, між іншим, сказано: “Нас загнано в табори, засуджено строгими вироками на 10-25 років не за бандитизм ... не за підпад, вбивства і зраду, лише за те, що ми... домагаємось свого законного права на своїй землі... Чи відомо про масові розстріли в’язнів, які домагалися лише прав політв’язнів?” [1, с.157–158].

Особливу цікавість становить доповідь М.С.Хрущова “Про культ особи і його наслідки” на ХХ з’їзді Комуністичної партії (25 лютого 1956 р.), де гостро засуджені наслідки тоталітарного правління Сталіна: “...Комісія ознайомила з великою кількістю матеріалів у архівах і виявила численні факти сфальсифікованих справ... порушень... соціалістичної законності, в результаті чого загинули невинні люди. Виявляється, що багато... робітників... насправді ніколи ворогами, шпигунами, шкідниками і т.п. не були..., але були оббредані, а інколи, не витримавши зв’язних катувань, самі на себе наговорювали...” [1, с.158–158].

Розвиток антицерковної кампанії радянської влади ілюструють пропозиції групи від Ради Міністрів СРСР про обмеження релігійної діяльності (1957 р.). Вони містять пункти про вилучення з монастирів “надлишкових” земельних наділів, заборону приймати в послушники осіб “молодого віку” (до 30 р. – *М.М.*), а також при відсутності “максимальної норми під житло”; заборону виїзду духовенства за межі своєї громади, а також прописки небажаних у певному населеному пункті служителів культу [1, с.161].

Розглядаючи дану тему, неможливо не згадати мемуари самого М.С.Хрущова [2]. Ця об’ємна праця, написана в публіцистичному стилі, складається із чотирьох частин, загальним недоліком яких є те, що в них надто мало місця присвячено власне історії УРСР.

Серед інших видань мемуарів привертають увагу спогади першого секретаря ЦК КПУ в 1963–1972 рр. П.Ю.Шелеста [3]. Вони створені на основі щоденникових записів і містять надзвичайно цікаву інформацію перш за все про політичний і господарський розвиток УРСР досліджуваного нами періоду. П.Шелест описує важке становище сільського господарства й спроби реформ щодо його покращання, а також розвиток промисловості, процеси, що проходили в середовищі вищої партійної еліти.

Про розуміння верхівкою партноменклатури реального стану справ у державі свідчить запис, датований 20–21 червня 1961 р., з описом виступу М.Хрущова на Пленумі ЦК КПРС: “... В його пропозиціях було багато “політичної фантазії”... нездійсненних і нереальних положень, пропозицій і висновків. А ми все це “схвалювали”, всьому “бурхливо аплодували”. І в цьому наш загальний великий економічний і політичний трагізм” [3, с.140].

Окреме місце в історіографії історії УРСР 1950-х – початку 1960-х рр. займає зарубіжна (зокрема, діаспорна) література, оскільки наприкінці 1980-х рр. вона була “ковтком свободи” й зразком для наслідування вітчизняними вченими.

Наприклад, П.Васильок [8] звернув увагу на невідповідність між дійсним становищем професійних спілок в УРСР та офіційними гаслами й урочистими заявами із цього приводу партійного керівництва Радянського Союзу. Автор статті відзначив відсутність відомостей стосовно розміру оплати праці, а також статистичних даних про травматизм на виробництві (хоча кількість робітників – членів профспілок на той час перевищувала 11 млн.) [8, с.8].

І.Луцишин [17] розглядає опублікований у журналі “Сучасність” матеріал зарубіжного апологета колгоспного ладу І.Майстренка про кризу радянської системи колек-

тивного господарювання. І.Лучишин указує на хибність поглядів свого опонента, котрий усю вину покладає на бюрократію, “а не шукає причини лиха в самій злочинній системі комуністичної диктатури, що цю бюрократію породила” [17, с.83].

Матеріал з оглядом тенденцій зовнішньої політики СРСР подав В.Голубничий [9]. Він вважав М.Хрущова послідовником сталінської концепції перенесення світової революції на багнетах із СРСР. І хоча під тиском обставин перший секретар ЦК КПРС був змушений закликати до мирного співіснування СРСР і США, основні цілі зовнішньої політики не змінилися: “...В разі виникнення нової світової війни... незрівнянно більше потерпить Захід” [9, с.23]. Тим часом “завдання полягає в тому, щоб... забезпечити найвищий у світі життєвий рівень... Це буде всесвітньо-історична перемога соціалізму у мирному змаганні з капіталізмом на міжнародній арені” [9, с.22].

Національне питання в СРСР крізь призму святкування 150-річчя Бородінської битви розглянув М.Стиранка [23]. Він відмітив, що війну проти Наполеона було визнано Першою вітчизняною. Автор констатував: “...Советський режим намагався надати своїй імперії форми історичної тягlosti, не скриваючи зовсім уже того, що СРСР є продовженням традицій російсько-царської імперії” [23, с.30].

У цьому контексті важко не відзначити об’ємну статтю Д.Солов’я, у якій критикується здійснювана в УРСР політика в галузі культури [22]. Аспектом насильницької русифікації України дослідник називає політику розподілу кадрів у народному господарстві, зокрема, фахівців із вищою освітою, яких на 1 грудня 1960 р. нараховувалося 517729 (з них в Україні працювали тільки 399931 чол.) [22, с.51].

Якщо повернутися до вітчизняних досліджень, то слід відзначити, що в 1995 р. видано окремою книгою матеріали наукового семінару “М.Хрущов і Україна”, присвячені 100-річчю від дня народження політичного діяча. До 50-ї річниці ХХ з’їзду КПРС був приурочений круглий стіл “Хрущовська “відлига”: передумови, реалії, наслідки”, який відбувся 23 лютого 2006 р. в Інституті історії України НАН України. Матеріали обох форумів мали заповнити інформаційний вакуум із даного питання, але водночас вони засвідчили відсутність ґрунтовних і комплексних досліджень історичного періоду 1953–1964 рр.

Єдиним винятком можна вважати дослідження В.Барана “Україна після Сталіна: Нарис історії 1953–1985 рр.” [6]. Автор вивчає політичні заходи й соціально-економічні реформи, які становили суть явища, названого “десталінізацією” чи хрущовською “відлигою”. Він доходить закономірних висновків, що ні про яке реформування тоталітарної державної машини як таке не йшлося. Насправді це була спроба замаскувати ті вади державного ладу, які найбільше впадали в очі й спричиняли дискомфорт переважній частині населення. Самі критики культу Сталіна за своїми поглядами й методами діяльності залишалися прихильниками тоталітаризму, який мав глибокі корені, оскільки ввібрав у себе певні традиції абсолютизму Російської монархії [6, с.55].

Вивченням суспільних процесів в УРСР 1953–1964-х років займалися й такі вчені, як І.Кожукало [14], Г.Касьянов [13], С.Кульчицький [15; 16].

Одним із перших розпочав дослідження даного періоду І.Кожукало [14]. Дослідник подав дані стосовно реабілітації жертв сталінських репресій, при цьому, зокрема, відзначивши, що за 1953–1955 рр. було переглянуто основні політичні справи, крім процесів 1930-х рр., проте згодом цей процес пішов на спад: за період із 1963 до 1986 рр. було реабілітовано трохи більше 80 тис. чол., тоді як із 1956 до 1959 рр. ця цифра становила 250 тисяч [14, с.42, 44].

Майже в один час з І.Кожукалом проводив дослідження М.Бугай [7]. Вивчаючи питання перегляду справ в’язнів сталінських тюрем і концтаборів, він зупинився й на проблемі повернення осіб, депортованих із території України. Оперуючи статистичними даними про людей, узятих на облік і згодом знятих із нього, автор склав перелік тих категорій населення, які в сталінські часи підлягали ув’язненню/виселенню: учас-

ники ОУН і УПА та “бандпособники”; куркулі й члени їхніх сімей; засуджені за зв’язки з небезпечними елементами; особи, що служили в німецьких військових формуваннях; особи, засуджені за інші антирадянські виступи [7, с.20–26].

Цікаві свідчення про суспільно-політичні процеси в УРСР 1950 – 60-х рр. можна знайти в матеріалах учасника дисидентського руху В.Мороза [18; 19]. Значення його заміток полягає в тому, що вони дають змогу побачити процеси в середовищі “шістдесятників”, так би мовити, “зсередины”.

“Український національний комітет”, “Український Національний Фронт”, які боролися за реформування суспільного ладу в СРСР, В.Мороз називає “перехідними” групами між націоналістичним підпіллям ОУН і УПА та новим на той час дисидентським рухом: “...Найкращий символ (і доказ) переходовості цих груп” – “поєднання старих, упівських матеріалів та методів з новими, самвидавівськими” [18, с.85–186].

Говорячи про вагомі здобутки українського культурного процесу тих років, автор приходить до висновку: “Не шелести приходили на наради і з’їзди з планами “контрольованої українізації”; сама українізація тягнула їх за своєю стрімкою течією” [19, с.54].

Підсумовуючи масштаби національного руху описуваного періоду, В.Мороз відзначає його історичне значення в трьох вимірах: 1) показав потенціал визвольного руху й сприяв піднесенню національної самосвідомості; 2) змусив інші народи СРСР визнати право українського народу на самовизначення; 3) західні країни зрозуміли, що так зване російське питання насправді є сумою національно-визвольних рухів народів СРСР [19, с.155–156].

Схожу тематику розробляє Г.Касьянов [13]. Зокрема, розглядаючи діяльність Української Гельсінської групи як однієї з провідних правозахисних організацій, дослідник підсумував, що “рух опору органічно виріс з попередніх етапів визвольної боротьби, зокрема, подій 1960-х рр., і закінчився тоді, коли Україна стала незалежною” [13, с.146].

У 1995 р. у №11 журналу “Сучасність” вийшла друком стаття В.Барана “Дестабілізація в Україні: перша спроба” [5]. Дане поняття він розглядає у двох аспектах: широкому (реформи ключових елементів системи – режиму особистої влади, відміна заходів масового терору, перерозвинутого ідеологічного контролю) й вузькому (пов’язаний із критикою “культу особи” на XX з’їзді КПРС). Дослідник виділяє три етапи цього процесу: 1) від весни 1953 р. до початку 1956 р.; 2) 1956–1961 рр.; 3) від осені 1961 р. до осені 1964 р. [5, с.107, 110, 115].

Варто відзначити й ґрунтовні дослідження С.Кульчицького [15; 16]. Описуючи XX з’їзд КПРС (лютий 1956 р.), дослідник називає членів Президії ЦК Комуністичної партії “олігархами”, а також піддає критиці доповідь М.Хрущова “Про культ особи та його наслідки”: “Незважаючи на емоційну насиченість і інформаційність, доповідь скоріше маскувала, ніж малювала справжню картину недалекого минулого. У ній засуджувалися тільки зовнішні прояви тоталітаризму (“культ особи”) і найбільш вражаючі випадки зловживання владою (масові репресії)” [15, с.107].

Аналізуючи міжнародні відносини післявоєнного часу, автор відзначає декоративність членства УРСР в ООН. Це підтверджується фактом отримання українським МЗС прохання уряду Судану про визнання незалежності країни (січень 1956 р.), на яке так і не було надіслано відповіді, оскільки українське міністерство виконувало тільки обмежені функції, пов’язані з представництвом в ООН [15, с.103–104]. Загалом же ізоляцію від західного світу й економічні зв’язки в основному з країнами радянського блоку не можна вважати оптимальним шляхом розвитку міжнародних відносин республіки.

Схожі питання досліджує В.Пристайко [21]. Говорячи про заходи влади стосовно правового забезпечення процесу реабілітації, він, зокрема, зазначає, що остання

“розпочалася з резонансних справ і політичних процесів післявоєнного часу, залишивши поза увагою сфальсифіковані в 20–30-х рр. кримінальні справи...” [21, с.12]. Автор наводить також велику кількість статистичних даних, які дають уявлення про масштаби репресій.

Над вивченням соціально-політичних конфліктів у період “відлиги” працює В.Докашенко [11]. Він зазначає, що частота виступів зростала з 1960 р. і досягла свого апогею в 1963–64 рр., коли кризовий стан економіки став особливо відчутним. Дослідник доходить закономірних висновків про те, що всі політичні (розповсюдження листівок, усні виступи) й економічні (відмова виходити на роботу) протести не були об’єднані спільною ідеєю й спрямовувалися в першу чергу проти бюрократичної машини радянської держави, а не проти самої держави та її політичної системи [11, с.33].

Питання реформування владних структур в УРСР у 1953–1964 рр. досліджує В.Тимцуник [25]. Проаналізувавши ідейні засади й методи втілення в життя цих реформ, він дійшов висновку, що всі основні положення й напрями побудови комуністичного суспільства були закладені ще в проєкті Програми ВКП(б), підготовленому в 1947 р. [25, с.29].

Звідти беруть свій початок ідеї про перехід від соціалізму до комунізму через подальшу демократизацію радянського ладу шляхом залучення в повсякденне управління справами держави всього населення, що мало перетворити пролетарську диктатуру в диктатуру всього народу. Це повинно було звужити політичні функції держави, перетворивши її, в основному, в орган управління господарським життям суспільства [25, с.30]. Саме на цій теоретичній базі в кінці 1950-х – на початку 1960-х рр. М.Хрущов розпочав масштабний експеримент, відповідно до якого функції керівництва державою частково передавалися громадським організаціям.

Не можна обійти увагою й дисертаційне дослідження В.Тимцуника “Реформування системи влади та державного управління в УРСР: зміст, особливості, наслідки (1953–1964 рр.)” [26].

Цікаво, що автор не розпочинає розгляд питання з XX зїзду КПРС (як це робить частина дослідників), а спочатку аналізує події 1946–1952 рр., оскільки “саме в той період була висунута і розрекламована ключова ідеологічна доктрина – безпосереднє розгортання будівництва комунізму з визначенням його конкретних термінів (20 років)” [26, с.14].

В.Тимцуник показує, що загальна атмосфера демократизації суспільства викликала реформи в правоохоронній системі (зокрема, оновлення правової бази, введення прокурорського нагляду), призвела до економічних реформ (децентралізації управління промисловістю, переходу від галузевого до територіального принципу керівництва нею, реформ в аграрному секторі); відбулася й глобальна за своїми масштабами перебудова партійних і радянських органів влади та громадських організацій за виробничим принципом (відповідно з керівництва промисловістю та сільським господарством) [26, с.17–19].

Десталінізацію України в досліджуваній період вивчає також О.Бажан [4]. Аналізуючи кримськотатарську проблему, автор відзначає неоднозначність політики влади, яка, хоч і ліквідувала обмеження зі спецпоселення стосовно татар, проте відмовила їм у наданні автономії на підставі того, що: 1) Кримська автономія є багатонаціональною республікою; 2) територія півострова вже заселена (насправді в 1958 р. кількість населення заледве перевищувала довоєнний показник) [4, с.21].

Значну увагу приділив дослідник і вивченню становища церкви. Він наводить вражаючі статистичні дані: кількість релігійних громад упродовж 1960–1964 рр. скоротилася на 2895, а монастирів – із 40 до 9 [4, с.24].

Вивчаючи боротьбу спецслужб із так званими українськими націоналістами, автор зазначає, що вже із середини 1950-х років паралельно з реабілітацією жертв

терору 20–30-х рр. (знято з обліку 2684000 чол.), тривало викриття нових “антирадянських” угруповань (лише за 1954–1959 рр. органами КДБ республіки було ліквідовано 183 націоналістичні та інші антирадянські організації); окрім того, у кримінальні кодекси республік було введено сумнозвісну статтю “Антирадянська агітація та пропаганда” (ст. 62 КК УРСР) [4, с.25–26]. У підсумку О.Бажан відзначає позитиви реформаторських починань М.Хрущова, проте визнає їх частковість і нездатність змінити основи державного устрою.

Неможливо не згадати й узагальнюючі праці з історії України, у яких розглянуто суспільні процеси в нашій державі в 1953–1964 рр. У книзі професора Йоркського університету в Торонто (Канада) О.Субтельного [24] події другої половини 1950-х – початку 1960-х рр. в УРСР висвітлені в розділі під назвою “Відлига”. Становище України в складі СРСР за хрущовської доби О.Субтельний визначає словами Б.Левицького: “друга серед рівних” [24, с.432].

У цілому, на думку історика, хоча доба “відлиги” й характеризувалася цілим рядом негативних явищ, з усуненням М.Хрущова від влади “добі реформ, експериментаторства й лібералізації прийшов кінець” [24, с.440].

Не оминув увагою досліджуваний нами період і авторський колектив “Історії України” під керівництвом Ю.Зайцева [12]. У відповідному розділі, який написав В.Баран, останній, серед іншого, багато уваги приділив опису святкування 300-річчя возз’єднання України з Росією, у результаті чого Крим було передано до складу УРСР [12, с.342–343]. При описі реформ в економічній сфері подано цікавий факт про ліквідацію державних позик (1957 р.), які “забирали близько 10% заробітків трудящих і служили засобом непрямого оподаткування населення” [12, с.347].

Цікавий, не перевантажений надмірною кількістю фактів і статистичних даних, виклад подій 1953–1964 рр. міститься в “Нарисі історії України” Я.Грицака [10]. Роки правління М.Хрущова дослідник називає “найдинамічнішими для розвитку української промисловості”. У той самий час “у виступах на вересневому (1953) та люневому (1954) пленумах ЦК КПРС Хрущов визнав, що радянське колективне господарство виробляло на душу населення менше хліба, м’яса, молока та іншої продукції, аніж селянин зі своїм дерев’яним плугом за часів царизму сорок років тому” [10, с.279].

Розпочата М.Хрущовим реорганізація системи управління промисловістю нагадала Я.Грицаку “славетну байку Крилова про чотирьох безнадійних звірів-музикантів, які думали покращити свою гру на інструментах, постійно міняючись місцями” [10, с.280]. Історик доходить таких висновків: “У цілому всі позитивні можливості “відлиги” на початок 60-х років повністю вичерпалися. Політична лінія реформ прийшла у повну невідповідність з існуючою системою, що не допускала серйозних змін” [10, с.283].

У завершальному шостому томі серії “Політична історія України. XX століття” окремий розділ присвячено суспільно-політичним процесам в УРСР другої половини 1950-х – початку 1960-х рр., у яких М.Хрущов виступав не як “самодержець на сталінський лад”, а скоріше “кандидат у Сталіни” [20, с.106].

Автори аналізують зміни, що відбувалися в державі: розширення повноважень компартій союзних республік [20, с.112–113], установлення жорсткого партійного контролю за діяльністю органів безпеки [20, с.120–124], зміни в напрямі демократизації в роботі статутних громадських утворень: профспілок, комсомолу [20, с.124–125].

Подано цікаві дані про діяльність органів цензури. Наприклад, створене ще в 1946 р. Головне управління у справах літератури та видавництва при Раді Міністрів УРСР (Головліт) у різний час надіслало бібліотекам 44 списки на вилучення близько 30 тис. назв літератури [20, с.182].

Підсумовуючи все вищесказане, можна зробити ряд висновків. Об’єктивне дослідження розвитку суспільних процесів в УРСР у 1953–1964 рр. стало можливим

лише з кінця 1980-х рр. На початку 1990-х рр. друкуються роботи українських учених, яким вдалося вийти з-під впливу радянських ідейних догм (І.Кожукало, В.Баран), пишуть спогади учасники подій (В.Мороз). Загалом тематика досліджень включає суспільно-політичні процеси (С.Кульчицький), проблеми реабілітації жертв сталінського терору (М.Бугай, В.Пристайко, О.Бажан), питання дисидентського руху (Г.Касьянов). У цілому слід відзначити брак монографій із даного питання (виняток – праця В.Барана).

При цьому не слід забувати й дослідження діаспорних учених (В.Голубович, Д.Соловей), а також узагальнюючі праці з історії України, що містять найсуттєвіші дані й оцінки подій відповідно до сучасної парадигми вітчизняної історії (монографії О.Субтельного, Я.Грицака та ін.).

Рубіж тисячоліть означив нову віху у вивченні науковцями суспільних процесів в УРСР 1953–1964 рр. З'явилися дослідження не лише історичного плану, а й у суміжних (наприклад, політологія – В.Докашенко) чи й доволі віддалених дисциплінах (теорія державного управління – В.Тимцуник). Це вселяє надію на подальшу деталізацію й поглиблення всіх не вивчених раніше аспектів даної проблеми.

1. Україна в ХХ столітті (1900–2000) : зб. документів і матеріалів. – К. : Вища школа, 2000. – 351 с.
2. Хрущев Н. С. Время. Люди. Власть. (Воспоминания) : в 4 кн. / Н. С. Хрущев. – М. : Моск. новости, 1999.
3. Шелест П. “Справжній суд історії ще попереду”. Спогади, щоденники, документи, матеріали / П. Шелест. – К. : Генеза, 2004. – 808 с. : іл.
4. Бажан О. Політика десталінізації в Україні (друга половина 50-х – початок 60-х рр.) / О. Бажан // Історичний журнал. – 2004. – № 1–2. – С. 18–26.
5. Баран В. К. Десталінізація в Україні: перша спроба / В. К. Баран // Сучасність. – 1995. – № 11. – С. 106–117.
6. Баран В. К. Україна після Сталіна : Нарис історії 1953–1985 рр. / В. К. Баран. – Львів : Свобода, 1992. – 124 с.
7. Бугай М. Ф. Депортації населення з України в 30–50-і роки / М. Ф. Бугай // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 20–26.
8. Василюк П. Советські професійні спілки і “Ленінські норми” / П. Василюк // Вільна Україна. – 1962. – Ч. 35–36. – С. 6–9.
9. Голубничий В. Тенденції зовнішньої політики СРСР / В. Голубничий // Вільна Україна. – 1962. – Ч. 35–36. – С. 20–27.
10. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. : навч. посібник / Я. Й. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с. : іл.
11. Докашенко В. Соціально-політичні конфлікти в період “відлиги” / В. Докашенко // Нова політика. – 2001. – № 5. – С. 32–35.
12. Історія України / [кер. авт. кол. Зайцев Ю.]. – Львів : Світ, 1998. – 488 с.
13. Касьянов Г. Шістдесятники. Дисиденти. Неформали. Знайомі незнайомці / Г. Касьянов // Віче. – 1994. – № 11. – С. 146–158.
14. Кожукало І. П. Компартія України в добу “відлиги” / І. П. Кожукало // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 39–51.
15. Кульчицький С. В. Спроби реформ (1956–1964) / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1998. – № 2. – С. 102–114.
16. Кульчицький С. В. Спроби реформ (1956–1964) / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С. 91–102.
17. Лучишин І. Колгоспне баламутство на еміграції / І. Лучишин // Вільна Україна. – 1962. – Ч. 35–36. – С. 80–84.
18. Мороз В. Шістдесяті роки в Україні / В. Мороз // Всесвіт. – 1993. – № 9–10. – С. 182–188.
19. Мороз В. Шістдесяті роки в Україні / В. Мороз // Всесвіт. – 1993. – № 11–12. – С. 152–156.
20. Політична історія України. ХХ століття : у 6 т. – К. : Генеза, 2003. – Т. 6 : Від тоталітаризму до демократії (1945–2002). – 696 с.
21. Пристайко В. Реабілітація жертв сталінізму / В. Пристайко // Історія в школах України. – 2001. – № 2. – С. 12–16.
22. Соловей Д. Про фальшиву й глумливу конституційну самостійність і суверенність України / Д. Соловей // Вільна Україна. – 1962. – Ч. 35–36. – С. 37–59.

23. Стиранка М. Апотеоза шовінізму і імперіалізму / М. Стиранка // Вільна Україна. – 1962. – Ч. 35–36. – С. 27–31.
24. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1992. – 512 с. : іл.
25. Тимцуник В. Ідеологічне підґрунтя державно-управлінських реформ у повоєнний період / В. Тимцуник // Вісник Української Академії при Президенті України. – 2002. – № 4. – С. 24–32.
26. Тимцуник В. Реформування системи влади та державного управління в УРСР: зміст, особливості, наслідки (1953–1964 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. наук з держ. упр. / В. Тимцуник. – К., 2005. – 37 с.

The article contains a short review of modern home historiography, devoted to the study of social and political processes in Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1953–1964. The peculiarities of the consideration of the given subjects in Ukrainian historical science after our country became independent are pointed out; the achievements of the leading home researchers for the study of political, social and economic, cultural processes in the republic in 1953–1964 are analysed.

Key words: *historical science, modern home historiography, social and political processes, destalinization, Khrushchovs “thaw”, rehabilitation, dissident movement.*